

novi socijalni kontekst - novi odnos prema poljoprivredi i okolišu

ivan cifrić

filozofski fakultet
sveučilišta u zagrebu,
zagreb, hrvatska

Članak je kritički autorov osvrt na dosadašnji odnos društva prema okolišu. U tom odnosu poljoprivreda je bila samo sredstvo društvenog napretka, a okoliš objekt. Autor smatra da je potrebno iznova definirati društveni odnos prema okolišu, koji je primarni odnos, jer je ishodište definiranja razvojnih ciljeva pa dakle i strategije razvitka poljoprivrede. Strategija mora respektirati cjelovitost ruralnog prostora a ne samo poljoprivredu kao proizvodnu djelatnost.

Poljoprivreda ima veće značenje od pukoga ekonomskog značenja. Ona je po sebi kultura. Agrarno je društvo istovremeno agrarna kultura ali i tip ekološke kulture, za razliku od produktivističke paradigme na kojoj počiva industrijsko društvo, kultura i pripadajuća ekološka kultura.

U novim uvjetima života Hrvatske, strategija razvitka poljoprivrede morat će uvažiti činjenicu ratnih razaranja i puštošenja, drukčije mjesto ruralnog prostora i poljoprivrede u privredi i primjenu međunarodnih kriterija zaštite okoliša. Efikasnost strategije može se garantirati razvijanjem sustava ekološke edukacije.

primljeno travnja 1993.

1. uvodna napomena

—> Ekološka kriza danas je poprimila kvantitativna i kvalitativna obilježja kao nikada dosad (Kennedy, 1993:99), a to se odražava i na probleme poljoprivredne proizvodnje, posebice na ukupnost stanja u ruralnim prostorima svijeta. Svijet danas želi poboljšati uvjete života na planeti a čini gotovo sve da nastavi kao i dosad. Suočeni smo s mnogim paradoksima koji obilježavaju modernu civilizaciju (Gesellschaft) u okviru koje je ruralno društvo (Gemeinschaft) sve više prisiljeno na samoobranu za koju ima sve manje izgleda. Spomenut ćemo samo neke.

Prvi paradoks, na primjer, vidi se u postojanju gladi u svijetu (od koje umiru milijuni ljudi a milijuni su izgladnjeli do smrti), s jedne strane, i apokaliptičnosti smanjivanja obradivih površina pod utjecajem industrijske paradigme razvoja (širenjem pustinja i izgradnjom). Neke su zemlje preko 10% teritorija prekrile betonom. Osamdesetih godina područje deforestacije tropskih krajeva obuhvaćalo je 11,4 mil ha godišnje, neki tvrde čak i 20,4 mil ha. Intenzivna proizvodnja traži sve više energije (90% energije utrošene u proizvodnju potroši se na transport, uskladištenje itd.), dodatna navodnjavanja, pri kojima se od izvora do njiva gubi oko 60% vode. Osamdesetih godina stopa natapanja bila je oko 1%, a 2000. povećavat će se za 2,25% godišnje. U svijetu se natapa oko 235 milijuna ha. Preko

36% hrane dolazi sa 15% natapanih oranica. Natapanje pak izaziva dodatne probleme u kvaliteti tla. Pritisak na povećanu proizvodnju predstavlja pritisak na izdržljivost okoliša (oranica). Tako se sve više tlo zagađuje a sve više traži i propagira prirodna hrana, pa neki zagovaraju "permakulturu" (Mollison, 1984) što znači "permanent agriculture". U svojoj argumentaciji navode da vrt dimenzija 6x12 metara može dati 40% naših potreba uz rad od 5 minuta na dan. Kad bi hranu proizvodilo toliko ljudi koliko je zaposleno u industriji, vjerojatno bi i proizvodnja bila veća. Broj je poljoprivrednog stanovništva u SAD 3%, u Zapadnoj Njemačkoj 4,8%, Engleskoj 2,1%, Francuskoj 6,7%, Japanu 8%, Italiji 9% itd. (Kennedy, 1993: 75). Osim toga od ukupne proizvodnje hrane 50% proizvedeno je za prehranu životinja. Možda malo sarkastično pitanje: proizvodi li uopće čovjek u poljoprivredi ili pak samo regulira neke prirodne uvjete? Vjerojatno je ovo drugo točno. Te činjenice treba da budemo svjesni, jer nam je priroda još uvijek "naklonjena". Da se u poljoprivredi proizvode "proizvodi" kao u industriji, vjerojatno bi već sada doživjeli kolaps, koji nam možda predstoji ako ovako nastavimo intenzivirati proizvodnju, zagađivati je i bacati tisuće tona hrane. Interesantno je da nestašice hrane, glad i smrt u svijetu ne izazivaju ni izdaleka šok kakav nastane nestašicom nafte.

Modernizacija u 19. stoljeću "slomila" je agrarno društvo i otvorila planetarni put razvitku industrijskog društva. Pozitivne i negativne posljedice njegova razvitka i modernizacije što ih danas osjećamo, valja "pripisati" industrijskoj paradigmi. Interesantno je to da ubrzana promjena materijalnog svijeta nije mijenjala mehanicističku razvojnu paradigmu, već ju je zadržala sve do danas unatoč mnoštvu kritika. Danas modernizacija lomi industrijsko društvo i stvara postindustrijsko društvo - "društvo rizika", "rizično društvo" (Beck, 1986). Na siromaštvu agrarnog društva izraslo je bogatstvo industrijskog društva, pa unatoč bogatstvu vlada nestašica u izobilju. Rizici industrijskog društva od nuspojave prerasli su u stalnu pojavu; s proizvodnjom bogatstva stalno se proizvode i rizici.

Ruralni prostori sistematski potiskivani u praktičnim zahvatima i konceptualno zanemarivani u stratejskim planovima postali su razvojna periferija, locirana u "ekološku" periferiju. Međutim, danas se značenje ruralnih prostora više ne pojavljuje kao pitanje razvitka već kao pitanje opstanka. Tehnološki centar postao je danas ovisan o ruralnoj periferiji isto toliko koliko u industrijskom društvu ruralna periferija o tehnološkom centru. Zato strategije "preživljavanja" na planeti moraju uključivati i strategije obnove i razvitka (poljoprivrede) ruralnih prostora, što podrazumijeva pored ekonomsko-tehnoloških, i njihove sociokulturne i ekološke elemente.

2. promijeniti smjer razmišljanja

Dosadašnje iskustvo u svijetu i u nas o negativnim posljedicama djelovanja industrijske poljoprivrede upućuje nas na razmišljanje o potrebi promjene dosadašnjeg odnosa prema trima činiocima: okolišu, društvu i poljoprivredi.

U bivšoj Jugoslaviji ciljevi ubrzanog rasta neprekidno su poticali na povećavanje produktivnosti u poljoprivredi bez obzira na posljedice. Neprekidno su povećavani zahtjevi za kvantitativnim rastom. Zapravo, odnosi između društva, okoliša i poljoprivrede zbivali su se u okvirima industrijske paradigme. Tehnološke promjene jesu praktična primjena te paradigme. Opća podrška modernizaciji poljoprivrede utjecala je na oblikovanje proizvodnih interesa a zanemarivala posljedice po okoliš. Tijekom nekoliko desetljeća oblikovana je svijest o modernizaciji kao neprestanim promjenama nabolje i naviše. Istina je da se povećala materijalna osnova i tehnološka osnova poljoprivrede, osobito u nekim, dotad nerazvijenim krajevima, istina da se promijenio način života i način prehrane. Sve je to - uz ideološku podršku rastu - oblikovalo našu percepciju razvitka i kulturne obrasce našeg

ponašanja, očekivanja, vrijednosti. Materijalna kultura i materijalni standard dobio je prednost pred drugim vrijednostima.

Unatoč pozitivnim učincima u poljoprivrednoj proizvodnji, mogu se navesti i mnoge negativne posljedice po okoliš/okolinu, kao primjerice:

- smanjivanje obradivih površina zbog širenja industrijalizacije i urbanizacije;
- zapuštenost (ugar) obradivih površina i njihova prepuštenost divljem raslinju;
- specijalizacija vrsta dovodi do njihova izumiranja jer se ne mogu nakon nekog vremena prilagoditi promjenama okoline;
- intenzivno iskorištavanje tla povećanjem kemizacije i zagađivanja zaštitnim sredstvima, imalo je za posljedicu siromašenje prirodnoga organskog sastava tla, pojavu zaslanjivanja i zamočvarivanja pri natapanju površina;
- ograničavanje tehničko-tehnološke opreme seljačkog gospodarstva poticalo je napuštanje ruralnih prostora i migracije; grad je bio privlačniji od sela;
- narušena je ruralna kultura i jedinstvo čovjeka i okoliša a pad društvenih vrijednosti pokazuje pravu socijalno-ekološku dramu (Cifrić, 1990 b).

Sve spomenute pozitivne i negativne posljedice događale su se unutar jedinstvenog obrasca industrijalizacije. Naime, društvo je postavilo ciljeve, motivirane produktivističkim tipom ekonomije i ideološkom matricom izgradnje novih društvenih odnosa, koje je poljoprivreda, kao jedna od privrednih grana, trebala ostvariti. Ciljevi poljoprivrednog razvitka ostvarivali su se i negativnim djelovanjem na okoliš: okoliš je shvaćen kao pretpostavka, kao gotovo neiscrpan izvor poljoprivrednog razvitka, a poljoprivreda kao sredstvo - posrednik u ostvarivanju društvenih i materijalnih ciljeva.

Upozorenja stručnjaka i znanstvenika koji su s različitih aspekata istraživali posljedice poljoprivrednoga i društvenog razvitka, potvrđuju tezu da je potrebno promijeniti "smjer" međusobnog utjecaja triju faktora: okoliša, poljoprivrede i društva, i to tako što se najprije mora postaviti pitanje izdržljivosti okoliša. Okoliš ne može više biti samo pretpostavka, "ničija zemlja", već središnje pitanje društvenog odnosa i koncepcije razvoja poljoprivrede. Okoliš postaje karika u spomenutom lancu. Isto tako poljoprivreda, razvitak poljoprivrede, koncipiranje budućih strategija ne može biti prvi tematski krug kojim bi se definirale naše potrebe, interesi i želje. Strategija razvoja poljoprivrede slijedi (1) tehnološke mogućnosti, (2) ekološku izdržljivost, koja respektira lokalne, regionalne i druge uvjete i okolnosti i (3) socijalne ciljeve. To znači da je najprije potrebna ozbiljna intervencija u faktor "društvo", tj. u društvene ciljeve, interese, potrebe i vrijednosti. Polazi se dakle od socijalnih pitanja razvoja, od socijalnog smisla, vrijednosti i trajnosti okoliša. Odgovori na ta pitanja čine strateško opredjeljenje društva.

Za izmjenu dosadašnje strategije razvitka poljoprivrede potrebne su dvije pretpostavke: prvo, promjena odnosa prema okolišu općenito (prostor, tlo, živi svijet itd.) kao i prema nekom konkretnom lokalitetu. Okoliš ne smije biti više "ničije dobro" tj. opće dobro, koje se može bez ograničenja i obzira koristiti za čovjekove interese i "potrebe". Naime, iz dosadašnjeg našeg odnosa prema okolišu kao pretpostavci intenzivne poljoprivrede i poželjnog društvenog razvitka, slijedilo je ne-

1) Objašnjenje slike: Strelice vanjskog ruba trokuta označavaju dosadašnju matricu: društvo je postavilo ciljeve koje je poljoprivreda ostvarila. Posljedice poljoprivrednog utjecaja osjetne su na okoliš, a reflektiraju se na društvo (zdravlje itd.). Promjena, temeljem spoznaja posljedica ovakvog lanca, ide u suprotnom smjeru: društvo uvažava spoznaje i određuje se prema okolišu a potom na temelju spoznaje o njegovim mogućnostima i eventualnim posljedicama, definira strategiju razvoja poljoprivrede.

odgovorno ponašanje. To neodgovorno ponašanje imalo je izgovor u društvenom vlasništvu kao ničijem i svačijem. Naravno, da karakter vlasništva nije jedini uzrok neodgovornog ponašanja, ali je on poticao i umnažao neodgovornost u kontekstu svekolike neodgovornosti prema okolišu i društvu. Drugo, poljoprivredi i njezinu mjestu u strukturi privrede pristupalo se s ideoloških pozicija. Poželjno je bilo smanjivati broj seljaka, povećavati poljoprivrednu proizvodnju kao "akumulacijsku bazu" svrhovite industrijalizacije, kojoj je cilj bio ne samo općecivilizacijski proces promjena nego stvaranje dominantne socijalne strukture i socijalnih odnosa poželjnih za radničku državu.

U paradigmatiskom smislu, u proteklih pedesetak godina "privredni i društveni razvoj" zbivao se u nas u okvirima industrijalizma - civilizacije industrijskog tipa (posljedice vidimo i u razvijenim nesocijalističkim zemljama), potpomognut oskudicom seljačkoga, predindustrijskog tipa (društva) kojega se socijalna struktura radikalno mijenjala, prije svega zapuštanjem poljoprivrede i smanjenjem broja poljoprivrednika.

3. dva suprotna tipa

U historijskom smislu možemo izborom dredenih kriterija identificirati različite tipove društava (Tipologija, 1972). Društva možemo tipologizirati i s obzirom na utjecaj tehnologije na proizvodnju i na obrasce odnosa prema okolišu ili prema zemlji. Za ovu priliku dovoljno je reći da svaki način proizvodnje i svaki tip gospodarstva predstavlja i određeni ekološki tip proizvodnje, pa zato lako prepoznamo seljačka društva i njihove karakteristike (Mendras, 1986; Shanin, 1984, itd.), mnogo lakše nego industrijsko društvo i njegova obilježja, te u novije vrijeme sve važniji tip tzv. postindustrijskog društva.

U seljačkoj ekonomiji (razlikuje se od "primitivne ekonomije" - Ortiz, 1984) koja proizvodi i za razmjenu, mogu se primijetiti i ovi odnosi što je razlikuje od industrijske ekonomije:

- čovjek prilagođava svoje proizvodno djelovanje - način i tehnologiju obrade, kao i osobni odnos prema zemlji, prirodnim uvjetima u kojima živi i radi;
- mjesto rada, zabave, života na istom je i to ograničenom prostoru. Naselje i okoliš su jedno mjesto;
- u agrarnim društvima zemlja je simbol prirodne plodnosti, života, izvor duhovnosti i sakralnih oblika - zemlja je majka.
- prirodni ritam osnovica je društvenog ritma života: rada i duhovnih aktivnosti - sve se odvija u godišnjim i dnevnim prirodnim ciklusima.

Seljak je nekoć prije sjetve skidao kapu, molio se i s vjerom u božju pomoć, sijao i nadao se urodu. Radnik pali stroj, proučava nacrt zadatka i nada se plaći za radno vrijeme i proizvode rada. U industrijskom društvu čovjek prilagođava uvjete sebi, svojemu djelovanju. Za njega je "umjetna plodnost" (strojevi, tehnologije, kemija...) simbol života. Sve teče po mjeri vremena - sata (Attali, 1992) - tehnološko vrijeme označava vrijeme proizvodnje. Duhovnost se reducira na scientizam, a radne aktivnosti na profesiju.

4. poljoprivreda kao kultura

1. U razvoju čovjeka i društva, poljoprivreda ima značenje kulture. Mnoge kulture rekonstruirane su baš prema materijalnoj kulturi. Djelatnost poljoprivrede jest kultivacija okoliša. Potvrdu ove teze nalazimo u agrarnoj revoluciji u neolitu, kada su promjene bile tolike da je neki uspoređuju s industrijskom revolucijom - u obadvi je, naime, stvoren nov tip kulture. U svakodnevnom jeziku govori se o proizvodnji neke poljoprivredne kulture. Za industrijski proizvod nikad se ne kaže

da se proizvela neka kultura. Tip poljoprivredne kulture općenito utječe na tip habitata (Demangeon, 1965:282-287).

U povijesti je poznata "agrarna civilizacija", koja svjedoči da se trajnim nastanjivanjem i bavljenjem poljoprivredom stvarala kultura sa svim obilježjima visokorazvijenog društva (u odnosu na divljaštvo i barbarstvo), tj. s podjelom rada, organizacijom života u naselju (gradu, selu, državi) i dominantnim tipom proizvodnje, sa svim osnovama za regulaciju društvenog života i postupni razvitak društvene stratifikacije.

Domestikacija životinja i poljodjelska proizvodnja mogla je stvoriti osnove društva samo na osnovama trajnijeg boravka na određenom prostoru - okolišu. Čovjek je promjenama u okolišu trajno razvijao strukturu odnosa između okoliša i proizvodne tehnologije - razvijao je materijalnu kulturu. Predmet njegova rada nije samo (u) okoliš(u) nego je i sam stjecao nova iskustva, znanja i reflektirao ih u novim tehnologijama čijim sučeljavanjem s okolišem ponovno stvara razvijeniju materijalnu kulturu. I sam je postao "kultiviraniji", pa je mogao reflektirati okoliš u određenim oblicima duhovnosti i sakralnosti. Tako je stvarao kulturne obrasce koji su regulirali njegov socijalni život. Prvi kultovi vezani su uz poljoprivredu, božanstva predstavljaju simbole prirodnih pojava ili su vezana uz poljoprivredne radove.

Poljoprivreda je u agrarnim civilizacijama medijsko posredovanje između sakralnoga (duhovnog) i prirodne okoline. Dobra žetva tumači se kao znak naklonosti bogova i, obratno, slabi plodovi signalizirali su da su se odnosi prema duhu porometili.

Antropološki aspekti poljoprivrede pokazuju da je čovjekova prva priroda vezana za biološko, prirodno, za okoliš, i da upravo nagomilano iskustvo i njegova refleksija omogućava čovjeku stvaranje druge prirode. Ta druga priroda - kulturna dimenzija čovjekova - dobivala je sve više na značenju dok se prva potiskivala. Tako se kulturno značenje iskustva povećava a prirodno značenje smanjuje. Time se potiskuje i značenje utjecaja okoliša (sredine) na čovjekovu kulturu. Ona sve više postaje i izvodi se iz refleksije a manje iz iskustva. I u istraživanjima antropologa dominira kultura i njezina historija a marginalizira se prirodni okoliš. Nasuprot potenciranju značenja kulture kod antropologa, ona se sa svojim lokalnim značenjem potiskuje na sporedno mjesto kod humanih ekologa (Stjuart, 1981:61).

Poljoprivredi kao kulturi moguće je prići i s teološkog aspekta. Ona po milosti božjoj postaje znak stvaranja i obveza čuvanja. Bog je dao čovjeku Rajski vrt da ga obrađuje i da ga čuva. Upravo u simbolici vrta što ga čovjek obrađuje i čuva - jest simbolika odnosa poljoprivrednog rada i okoline. Implicitno se, naravno, može govoriti o Božjem zahtjevu da čovjek bude odgovoran za dobiveno dobro i namjesništvo (Cifrić, 1992a).

Sociološko značenje poljoprivrede istražuje značaj i utjecaj prirodnog ritma (okoliša) na društveni ritam. Okoliš je omogućavao i ograničavao dosege čovjekove poljoprivredne sredine kao preduvjeta uvođenja određene kulture u dotični prostor i njenog ograničenja u tom prostoru (Hawley, 1950). No, određeni prostor - okoliš - iziskuje i sasvim određeni, drukčiji način života (Stjuart, 1981:60). Taj način života osnova je različitih zajednica na datim prostorima za stvaralačke procese u kulturnom pogledu. Točnije, pluralizam okoliša (ekosistema, prirodnih uvjeta) dopušta i pluralizam kultura (Cifrić, 1990) i načina života i pomoću komunikacija omogućava kumulaciju tuđih iskustava što obogaćuje vlastitu kulturu. Kulturni je proces aditivan, pa prema tome i akumulativan, dok je proces organske evolucije "supstitutivan" (Kroeber, 1948:297).

U biološkom smislu uspostavlja se "ekološki red" na temelju principa takmičenja (s tim da ono ima ograničenje u prostoru i potrebama), dok se u socijalnom smislu u "društvenoj organizaciji" (društvu) uspostavlja primarno komunikacijski princip. Hijerarhijski poredak u prirodi u cilju opstanka ne može se izmijeniti bez većih

posljedica dok se socijalni odnosi mogu mijenjati, a principi moći i hijerarhije moći (vlasti) mogu se mijenjati dogovorom.

2. Ideja napretka otvara prostor brže industrijalizacije poljoprivrede što potiskuje njen kulturni aspekt i reducira je na puki objekt rada (proizvodnje), po uzoru na industriju. To je dovelo do većeg iskorištavanja okoliša (intenziviranjem proizvodnje i desakraliziranjem zemlje kao simbola života) i degradiranjem okoliša (masovnim zagađivanjem, narušavanjem ekosistema i krajolika).

Posljedice različitih djelatnosti mogu se i kvantitativno pratiti. Utvrđeno je da moderna poljoprivreda i aktivnosti vezane uz nju, negativno utječu na biljne i životinjske vrste. U posljednjih 300 godina se svakih 10 godina gubi po jedna vrsta (koja svojim nestankom ugrožava i druge vrste); u Njemačkoj je u posljednjih 100 godina nestalo 58 ključnih biljnih vrsta i 25 vrsta kičmenjaka (Fellenberg, 1985:12); "Global 2000" predviđa da će krajem stoljeća nestati oko 15-20% vrsta na Zemlji. Procjenjuje se da moderna poljoprivreda potiskuje oko 397 vrsta, lov 84 vrste, turizam 112 vrsta (Umwelt-Lexikon, 1985:31). Zato se mnogi biolozi i ekolozi trude da u pojedine prostore reintroduciraju nestale ili slične vrste, što je vrlo osjetljiv i odgovoran posao s obzirom na posljedice koje mogu nastati (Sušić, 1993:91-77).

U novovjekovoj paradigmi razvoja, mjesto i značenje poljoprivrede sve više se marginalizira, a time i seljaka kao "ekološkog tipa". Utjecaj kompetitivnosti na bazi ekonomske racionalnosti smanjuje broj seljaka i općenito poljoprivrednika u industrijskim kapitalističkim zemljama. S druge strane, ideja kolektivizma i osobito praksa realsocijalističkih zemalja, dodatno ih marginalizira u ekonomskom, kulturnom i političkom značenju. Nestajanjem tradicionalnog tipa poljoprivrede i nastupanjem moderne industrijske poljoprivrede, vidljive su, pored ostalih i ove posljedice:

- Nestaje značenje poljoprivrede kao kulture. Seljačka kultura postaje tako predmet istraživanja znanstvenika a ne obrazac posredovanja između čovjeka i okoliša; na mnogim prostorima seljačka je kultura već nestala.
- Nestaje specifičan "ekološki tip" poljoprivrede. Seljačko gospodarstvo imalo je zaokruženo proizvodno i ekološko značenje. Nije bilo otpadaka koji se ne bi iskoristili. Pojam gospodarenja na seljačkom imanju obvezatno i egzistencijalno u sebi je uključivalo i očuvanje okoliša - od prirodnih nepogoda i od ljudske ruke. Namjesto "gospodarenja okolišem" nastupio je posljednjih decenija pojam "upravljanje okolišem" (management). On u sebi primarno sadržava odlučivanje i reguliranje upotrebe okoliša, a manje odgovornost za njegovu ukupnost i za regulaciju ravnoteže u okolišu (na nekom lokalitetu ili i šire), što uključuje i "štednju" okoliša smanjivanjem proizvodnog opterećenja. Tražimo li paralelu s modernim zahtjevima za holističkim pristupom (a koji nije identičan s terminom globalni pristup), onda možemo reći da je pod utjecajem industrijske matrice progresa, nestajanjem tradicionalnoga seljačkog gospodarstva (i šire porodice), nestajao ekološki lokalni holistički tip.

3. Posebno je važno naznačiti odnos između kulture i okoliša danas. Naime, industrijska kultura nametnula se poljoprivredi kao dominantna kultura i reflektira dominantni proizvodni odnos - odnos kompeticije - kojega možemo označiti "agresivnim". Prihvatiti industrijsku kulturu u poljoprivrednoj sferi znači prihvatiti obrazac agresivnosti u posredovanju između kultivacije (sada profesionalnog rada - proizvodnje) i okoliša. Zato možemo reći da se odnos prema kulturi prepoznaje kao odnos prema okolišu. U agrarnom društvu, okoliš sa svim ograničenjima reflektira kulturne obrasce, a u industrijskom društvu kulturni obrasci reflektiraju se na okoliš.

Poljoprivredne aktivnosti zajedno s naseljima i okolišem postaju za industrijsku i urbanu kulturu ekološka periferija. Time se umanjuje njezin značaj za industrijsku i urbanu racionalnost. Međutim, pod pritiskom negativnih posljedica u svjetskim

razmjerima ponovno se afirmira poljoprivreda i njen okoliš kao predmet ozbiljnih rasprava i zbog potrebe stvaranja novih odnosa. Naime u svjetskim je razmjerima stvorena ekološka periferija (Cifrić, 1992b) koja pruža nadu za opće ekološko ozdravljenje života na Planeti. Ne pristupa joj se kao ekološkom arhetipu (značaj okoliša za poljoprivredu na predcivilizacijskom i agrarno-civilizacijskom stupnju razvoja), već prvenstveno politički, s ciljem da ekološka periferija održi poljuljanu globalnu ekološku ravnotežu.

Problem ekološke periferije može se problematizirati u svjetskim razmjerima ali i u nacionalnim ili regionalnim okvirima. Kao što između Sjeverne Amerike, Evrope, Japana itd. i nerazvijenih zemalja Afrike ili Južne Amerike, vlada odnos centra i periferije, tako i u našoj zemlji možemo uspoređivati velike gradove i ruralne prostore. Razvijenije industrijske zemlje, ali i gradovi, neće zaustaviti svoj rast, a to znači dodatno opterećenje njihova okoliša. Potrošački karakter kulture i produktivistički tip ekonomije, unose nove sadržaje, ali i oblike zagađivanja u ruralne prostore - naselja i ruralni okoliš. O tome svjedoči i ovakva slika: uz ceste i putove, uz rubove sela, sve više se mogu vidjeti nova smetlišta s plastičnim posudama, bocama, odbačenim kućanskim strojevima i tehničkom robom. U nas ne postoje uređena odlagališta krutog otpada, ni ikakvog otpada, a nema ni odgovornosti za takav način ponašanja. Na seoskom smetlištvu bijahu nekoć samo organske tvari koje su se vraćale zemlji kao gnoj. U današnjem otpadu mogu se naći mnoge potencijalne sirovine. To je, uz štednju, razlog sve većeg zagovaranja "ekološkog knjigovodstva" (Kirn, 1991; Grundfragen, 1989).

5. razmišljanja o pravcu djelovanja

Za problem strategije razvoja poljoprivrede važno je najprije prihvatiti načelan stav da razvitak poljoprivrede nema samo ekonomsku važnost za društvo, ni da je u gospodarskom smislu primarno, već da je izuzetno i u kulturološkom smislu. Otuda se i strategija razvoja poljoprivrede mora shvatiti i kao strategija razvoja kulture - naime onih kulturnih obrazaca koji, s jedne strane, omogućavaju napredak materijalne kulture primjenom odgovarajućih tehnologija u određenim prirodnim uvjetima (okolišu), a s druge strane, sami utječu na druge oblike kulture. Strategija razvitka poljoprivrede počiva dakle na pretpostavci da je moguća promjena čovjekova odnosa prema poljoprivredi na osnovi promjena odnosa prema okolišu. Konkretnije, ta teza respektira značaj stabilnog ekosistema i zagovara

- primjenu onih tehnologija i proizvodnja koje ga ne ugrožavaju i koje su mu primjerene;
- korištenje alternativnih energija i obuzdavanje porasta potrošnje energije;
- povećavanje obradivih površina i zadržavanje postojeće kvalitete;
- uvažavanje regionalnih (lokalnih) prirodnih uvjeta;
- sistematsku edukaciju u redovitom sistemu obrazovanja;
- usmjeravanje na prirodnu hranu.

Za iduće razdoblje moraju se uvažiti tri dodatna čimbenika:

1. **Rat i njegove posljedice, uključujući i prijašnji stupanj razvijenosti.** Ova okolnost ima dvostruko značenje. Prvo, ona nas upućuje na nužnost povećane proizvodnje, radi objektivnih potreba i nastalih razaranja, što znači da će biti teško održati poželjnu razinu kvalitete primijenjenih tehnologija i zaštite, kvalitete proizvoda i nivo općih ušteda. Drugo je značenje u tome, što će postojati mogućnosti da se neke prirodne sredine i ruralni prostori oslobode zaostale tehnologije, tradicionalnog načina proizvodnje i proizvoda i slabe infrastrukture naselja.

2. **Mjesto poljoprivrede u općem privrednom razvitku.** Poljoprivreda ne bi smjela ostati akumulacijski izvor za druge djelatnosti, već komplementarna proizvodnja za finalnu prodaju. U tom smislu potrebno je, na primjer, povezivanje poljoprivrede i turizma.

Za proces obnove ukupne privrede vrlo je važno da se osigura ponajprije proizvodnja za vlastite potrebe a onda za vanjsko tržište. Najprije treba razmisliti o tome koliko i kojih poljoprivrednih proizvoda treba proizvoditi radi izvoza. Cijene tih proizvoda na svjetskom tržištu često su vrlo niske, pa se s ekonomskog stanovništva to ne isplati. Bolje je zato orijentirati izvoznu poljoprivredu na proizvodnju prirodne hrane koja će naći svoju cijenu i u svijetu.

Radi smanjivanja zagađenosti, pritisak na okoliš treba smanjiti tako što nam neće biti najvažniji cilj što više proizvoda po jedinici prostora, nego postići što povoljniji odnos između ulaganja, ekonomske dobiti i iskorištenosti (opterećenosti) prirodnih resursa i radne snage. Povećavanje zaposlenosti (smanjivanje nezaposlenosti) mora nam biti jedan od prvih ciljeva. Korisnije je proizvesti manje a kvalitetnije hrane s manjom dobiti, kao što je korisnije manje iscrpljivati zemljište i imati manju nezaposlenost nego visoku produktivnost i visoku nezaposlenost. Danas trebamo ne samo masovnu proizvodnju nego proizvodnju koja će zaposliti mase. U tom kontekstu poželjno je stimulirati obiteljsko gospodarstvo koje s ekološkog stanovišta racionalnije gospodari resursima i radnom snagom. To znači da je vrlo diskutabilan cilj (i dalje) smanjivanje poljoprivrednog stanovništva. Stanovništvo treba zadržati na selu, naravno u sasvim drukčijim uvjetima i na višem standardu, jer će se time smanjiti i veliki eksterni troškovi proizvodnje (transport, skladištenje, prerada) koji su u svijetu i u nas u porastu. Zato je potrebno intenzivnije razvijati manja naselja, dati im povoljne uvjete za proizvodni razvoj.

3. Europski i svjetski kriteriji u zaštiti okoliša i kvaliteti poljoprivrednih proizvoda. Najprije treba omogućiti da se učinkovito pripreme znanstvene i druge podloge za velike i kvalitetne razvojne projekte koji će integralno rješavati probleme i poljoprivrede i zaštite okoliša. Ministarstvo bi trebalo okupiti različite stručnjake za pojedina područja i lokalitete. Integralni pristup nije moguć ukoliko se monodisciplinarno rješavaju problemi ili se rješavaju samo neka pitanja. Problem zaštite okoliša, na primjer u velikim regijama kao što je Slavonija, moraju danas imati na umu opća rješenja (projekte) pitke i tehnološke vode, lokalnih pročišćavača i modernih regionalnih kolektora. Bezbroj tvornica i lječilišta nema kvalitetna rješenja odvoda zagađenih voda i zaštite podzemnih voda. Često se otpadne vode slijevaju u obične poljske kanale, itd.

Strategija razvoja poljoprivrede ne obuhvaća samo proizvodnju već ukupan ruralni život - život u naseljima i život naselja, mrežu funkcija: od proizvodnih, administrativnih, komunikacijskih do kulturnih u užem smislu. Posebno značenje u strategiji imaju područja koja su materijalno, demografski i kulturno najviše stradala u ratnim razaranjima.

Pri Ministarstvu trebalo bi okupiti grupu stručnjaka koja će analizirati međunarodne konvencije, standarde vezane za proizvodnju i zaštitu okoliša (i zdravlja) i ugrađivati ih u naš normativni sustav. Taj proces - ugradnje i primjene važećih svjetskih i europskih normi, teče vrlo sporo, a treba ga uzeti kao važnu pretpostavku napretka poljoprivrede kao djelatnosti (proizvodnje) i kao kulture, jer je tek dogovorom na razini šire zajednice moguće donijeti kriterije za prevenciju i zaštitu usklađenih odnosa između tehnološkog napretka i opterećenja okoliša, između naših aspiracija i nekontroliranih posljedica. Posebno treba imati na umu da se strategija ne donosi za kratki rok.

Uz ova tri čimbenika posebnu bi pažnju trebalo posvetiti ekološkoj, tehnološkoj i kulturnoj edukaciji. Program obrazovanja mora obuhvatiti potrebna profesionalna znanja modernog poljoprivrednika i ekološka znanja suvremenog građanina. Za taj zadatak potrebno je osmisliti koncepciju seoskih knjižnica, programe permanentnog obrazovanja individualnih poljoprivrednika kao i drugih stručnjaka koji rade u poljoprivredi i ruralnim prostorima (šumari, agronomi, veterinari), zatim, dodatnim sadržajima proširiti i obogatiti redovite programe srednjih škola i fakulteta, osobito s temama o odnosu čovjeka i okoliša. Cilj nije puko povećavanje znanja i usvajanje novih znanja, nego promjene vrijednosnih orijentacija. Često

su nam znanja i dostatna, ali je naše ponašanje pod utjecajem vrijednosti produktivističkog tipa (realsocijalističkog) društva neprimjereno suvremenim težnjama da se održi ravnoteža između čovjekovih ukupnih aktivnosti i realnih prirodnih mogućnosti nekog područja. Zato su potrebna i znanja iz socijalnih znanosti, koja mogu pripomoći razumijevanju stanja našega društva i civilizacijskih tendencija.

Postoje li pretpostavke za bitne promjene našeg odnosa prema poljoprivredi i okolišu? Na ovo pitanje može se pozitivno odgovoriti, jer će za nekoliko godina na društvenu scenu nastupiti nova generacija mladih ljudi, čije je današnje mišljenje itekako važno i za njihovo buduće ponašanje. Naime u našim smo istraživanjima nedvojbeno utvrdili da postoji orijentacija za takav tip razvitka koji će respektirati štednju prirodnih resursa i njihovo optimalno trošenje. Nove generacije temeljit će svoja shvaćanja o odnosu čovjeka i prirode kao odnos vrtlara prema jedinom i vlastitom vrtu. Naravno postoje i orijentacije koje reprezentiraju sadašnje civilizacijske procese i konzumatorsko-potrošačku kulturu. Oni su rezultat ne samo našega nego civilizacijskog procesa edukacije u jednoj antropocentričkoj paradigmi. No, sudimo da to nije temeljni problem. Veći je trenutni problem što se vrlo malo radi na sistematskom edukativnom sustavu za budućnost, a ono što se radi nedovoljno je organizirano i koordinirano.*

literatura

- Attali, J. (1992). *Povijest vremena*. Zagreb: August Cesarec
- Beck, U. (1986). *Risikogesellschaft*. Frankfurt/Main: Suhrkamp
- Cifrić, I. (1990). *Ekološka adaptacija i socijalna pobuna*. Zagreb: Radničke novine
- Cifrić, I. (1990 b). Socijalnoekološke orijentacije u selu i gradu, *Sociologija sela*, 28 (109-110):210-216.
- Cifrić, I. (1992 a). Ekološka dimenzija biblijske misli. U: *Razvoj: pretpostavke i ekološka protuslovlja*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo, str. 59-94.
- Cifrić, I. (1992 b). Ekološki aggiornamento. *Socijalna ekologija*, 1 (3):413-421.
- Demangeon, A. (1965). Geography of Rural Habitat. In: Sorokin, P.A., Zimmerman, C.C. i Calpin, J.C. (1965). *A Systematic Source Book in Rural Sociology*. New York: Russell & Russell, pp. 266-304.
- Grundfragen der Ökonomie. (1989). *Diskussionsbeiträge zur politischen Bildung Schriftenreihe Band 227*. Bonn: Bildungszentrale für politische Bildung
- Fellenberg, G. (1985). *Ökologische Probleme der Umweltbelastung*. Berlin - Heidelberg - New York - Tokio: Springer Verlag
- Global 2000: Bericht an den Präsidenten*. (1980). Frankfurt/Main
- Grupa autora. (1972). *Tipologija ruralnih sredina*. Zagreb.: Institut za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela (i drugi)
- Hawley, A. (1950). *Human Ecology : A Theory of Community Structure*. New York: The Ronald Press
- Kennedy, P. (1993). *Preparing for the Twenty-first Century*. New York: Random House
- Kroeber, A.L. (1948). *Anthropology*. New York: Harcourt, Brace and Co.
- Mendras, H. (1986). *Seljačka društva*. Zagreb: Globus
- Mollison, B., Holmgren, D. (1984). *Permakultur*. Pala-Verlag GmbH
- Ortiz, S. (1984). Reflections on the Concept of "Peasant Culture" and Peasant "Cognitive Systems". In: Shanin, T. (ed.). *Peasants and Peasant Societies*, pp. 322-336.
- Shanin, T. (1984). *Peasants and Peasant Societies*. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books
- Stjuart, Dž. (1981). *Teorija kulturne promene*. Beograd: BIGZ
- Sušić, G. (1993). Reintrodukcija izumrlih vrsta ptica u Hrvatskoj. *Socijalna ekologija*, 2 (1):91-97.
- Umwelt-Lexikon*. (1985). Köln: Kiepenhauer & Witsch

* Članak je djelomice izmijenjen tekst autorovog izlaganja na savjetovanju "Strategija dugoročnog razvitka hrvatske poljoprivrede" (Zagrebački velesajam, 21. i 22. travnja 1993).

Ivan Cifrić

A new social context — a new attitude to agriculture and the environment

Summary

This article is the author's critical survey of earlier attitudes towards the environment. Agriculture was regarded simply as the means of social development, and the environment treated as an object. The author considers it necessary to redefine the social goals of development and relation towards the environment, which is a primary relation. It serves to define developmental goals and thus also to define the strategy of agricultural development. It must respect the entirety of the rural area, not only agriculture as a production activity.

The meaning of agriculture is greater than purely economic. It is a culture in itself. An agrarian society is both an agrarian culture and an ecological type, and it differs from the industrial society, culture and ecological type that is based on the production model.

Under new conditions of development in Croatia, the agricultural development strategy must bear in mind the fact of war destruction and devastation, a different position for rural areas and agriculture in the economy as a whole, and the use of international criteria of environmental protection. A system of ecological education will guarantee the efficiency of this strategy.

Un nouveau contexte social — de nouveaux rapports à l'égard de l'agriculture et de l'environnement

Résumé

L'article est une analyse critique de l'auteur des rapports de la société à l'égard de l'environnement, jusqu'à présent. Dans le cadre de ces rapports, l'agriculture n'était qu'un moyen du développement social, et l'environnement un objet. L'auteur considère qu'il est nécessaire de redéfinir les objectifs sociaux du développement et les rapports à l'égard de l'environnement, qui sont des rapports fondamentaux. C'est à partir de ceux-ci que sont définis les objectifs de développement, ainsi que la stratégie du développement de l'agriculture. Elle doit respecter l'intégrité de l'espace rural, et non seulement de l'agriculture en tant qu'activité de production.

L'agriculture a une plus grande importance que la simple production. Elle est en soi une culture. Une société rurale représente à la fois une culture agricole, mais aussi un type d'écologie, à la différence de la société industrielle, de la culture et du type écologique, qui sont fondés sur un paradigme productiviste.

Dans les conditions nouvelles du développement de la Croatie, la stratégie du développement de l'agriculture devra tenir compte du fait des dévastations causées par la guerre, accorder dans le cadre de l'économie une place différente à l'espace rural et à l'agriculture, et appliquer les critères internationaux de protection de l'environnement.

L'efficacité de cette stratégie peut être garantie par le développement d'un système d'éducation en matière d'écologie.